

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2022 / 1: 115-134.

Budist Moğol Metinlerindeki Uygurca Unsurlar Üzerine*

Masahiro SHŌGAITO
Çev. Gözde SALUR**

Uygurların Yuan Hanedanlığı döneminde Moğollara karşı güçlü bir kültürel etki ortaya koyduğu iyi bilinir ve son yıllarda yalnızca Tibetlilerin değil, aynı zamanda Uygurların da Moğollara yönelik Budist misyonunda önemli bir rol oynadığı tartışılmaktadır. Bu argümanların gerekçelerinden biri, Uygurcadan ödünçlenen birçok kelimenin Budist Moğol metinlerinde serpilmiş hâlde bulunmasıdır. Bu Uygur unsurlarına ilişkin kapsamlı bir araştırma henüz ortaya konulmamış olsa bile Uygur Budist terimleri hakkındaki bilgimizin önemli ölçüde arttığı mevcut aşamada bu soruna dair bir fikir edinmek zor değildir.

1343 yılında Pekin dolaylarında inşa edilen Ju Yong Guan 居庸関 yazıtında dhāraṇīlar ve yazıtın yapım tarihi altı farklı alfabeyle yazılmıştır. Bunlardan ikisi sırasıyla Moğolca ve Uygurca yazılan Hp'ags-pa ve Uygur yazılarıdır. İki yazıt, diğer versiyonda bulunan karşılıklarına benzer bir dizi Budist terimi gösterir. Örnek olarak, Moğolca metnin bir kısmı ile buna karşılık gelen Uygurca versiyonu aşağıda belirtilmiştir:

aqş [obi] puryanu sarvaviti vač'irabaniyin
abida śagemuni puryannuu dun mandalnu udi
harban jügun be batiragalbun miñqan puryadun
adişdid-t'an alt'an k'örgüdi eyin eyin è'udbeyi

nomun be öñget'u qoyar beyeyin śarirnu [ud] i

* Shogaito, Masahiro, "On Uighur Elements in Buddhist Mongolian Texts", *Memories of the Research Department of the Toyo Banko*, XLIX, (1991), s. 27-49.

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E-posta: gozdesalur.3@gmail.com / ORCID ID: 0000-0003-0009-9402.

nom saqıqç'ın maqaraçnu ud k'i ed alinu se uderiyed
no oqr a su miñqan kalbudun ni ul adilqaquyin
nom šac'ındur ber t'usa yeke üeleyi büt'u ebeyi (Nishida 1957: 257—258)

abi[talı šakimunili sar]va; vitñeli
akšobili v(a)čirapaniniñ beš uguš mantalı
ančulayu ok ontın sıñarkılı badırakalptakı
[alku adı kötr]ülmiş burhanlarnıñ yme körkleri

ürgüt tñl(i)g oğlanlar[ın oz] gurda[či]lar
öñlüg [no]ml[ug ät'öz...šar]ırlar
öñdün sıñarkı dartıraštre başlap m(a)haraçlar
ülgülençsiz uz ugurın ornatıltilar (Röhrborn 1980: 315)

Her iki versiyona da benzeyen altı dalgalı biçimde çizilmiş kelimeler aşağıdaki gibidir:¹⁾

Moğolca	Uygurca
(1) aqšobi	akšobi <Skt. aksobhya
(2) sarvaviti	sarvavitñe <Skt. *sarva-vijñā(?)
(3) šagemuni	šakimuni <Skt. śākyamuni
(4) mandal	mantal <Skt. maṇḍala
(5) batiragalb	badırakalp <Skt. bhadrakalpa
(6) šarir	šarir <Skt. śārira
(7) maqaraç	maharaç <Skt. mahārājā
(8) vaç'irabani	vaçirapani <Skt. vajrapāni
(9) puryan	burhan <Çin. (+qan) 佛
(10) abida	abita <Çin. 阿 弥 陀

Uygurca *sarvavitñe*(2)'nin *vitñe* (2) kısmı VY'TY-Y olarak yazılır, bu da Moğolca harf çevirisiyle hemen hemen aynıdır. Elbette ki, Röhrborn tarafından yeniden yapılandırılmış şekliyle Sanskritçe *sarva-vijñā*, Sanskritçe *jñ*'yi Uygurca'da belirtmek için TY kullanıldığından bu yazım göz ardı edilemez. Ancak Sanskritçe *sarva-vidya*'yı (ya da *sarva-vidyā*) kelimenin kaynağı olarak kabul etmek ve kelimeyi *sarvaviti* olarak aktarmak çok daha olağandır çünkü T. Nishida'nın doğru biçimde belirttiği gibi Moğolca *sarvaviti*, *sarvajna*'dan²⁾ çok Skt. *sarva-vidya* (ya da *sarva-vidyā*) ile daha uyumlu olan "tüm bilime sahip Tanrı"³⁾ *pu ming fo* 普明佛'ya denk gelir. Ayrıca, yukarıda sıralanan kelimelerin Yuan Hanedanlığından önce Uygurcaya yerleştiği bilinmektedir ve Moğolca biçimler onlardan ödünç alınmış olabilir. Uygurca *sarvaviti* henüz Uygurcada tanıklanmamış olsa da kelime sonu -i Sanskritçe kökenli⁴⁾ diğer canlı adları ile paylaşır ve büyük olasılıkla Moğolca *sarvaviti*'nin kökenidir.

Altı çizili ifadeler, Uygurca versiyonunda bulunmamakla birlikte Uygurcada çok kere tanıklanmıştır: *adišdid* (<Uyg. *adištit* <Skt. *adhiṣṭhita*), *kalb* (<Uyg. *kalp* <Skt. *kalpa*), *šac'in* (<Uyg. *šazin* <Skt. *śāsana*), *nom* (<Uyg. *nom* <Soğd. *nwm*).

Bu nedenle, bu Budist terimlerin, yazıtın yapımı sırasında Uygurcadan ödünç alınmadığı varsayılabilir ama o zamana kadar bu ifadeler Moğolcaya çoktan yerleşmişti.

1

Budist Moğol terimlerinden bazıları orijinal Uygur (Türkçesi) kelimelere geri dönse de diğer terimlerin çoğu Uygurlar aracılığıyla diğer dillerden geldi ve bunların büyük çoğunluğu Sanskritçedir. Son zamanlarda Uygurcadaki bu Sanskritçe kelimelerin çoğunun Toharcadan ödünç alındığı keşfedildi ve Toharcada yerleşmiş Sanskritçe ödünçlemelere özgü özellikler gösterir. Aşağıdaki kurallarda şema ile gösterilen bu özellikler, soneklerde sistematik olarak yer alır:⁵⁾

Skt.	Uyg.	Toh.
-a	-i	-e/-ä ; -ā/-a (canlı)
-ā	-a; (-i)	
-a/-ā	- (0)	-(0) (cansız)
-i/-ī	-i	-i/-e
-u/-ū	-u	-u
-C	-C	-C
-in	-i	-i/-ī
-jit	-či	-ji/-cī

Aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi, Moğolcadaki Sanskritçe biçimler de bundan sonra “Uygurca-Toharca kuralları” olarak anılacak olan bu kurallara uyar.

Skt.	Uyg.	Moğ.	Toh.
šāriputra	šariputri	šaribudiri	šāriputre (B)
sujātā	-	sučati	(sūjātā (A))
mālīkā	maliki	-	(mālīkā (A)/ mālīka(B))
Abhiṣeka	abişik	abisig	abhišek (AB)
pāramitā	paramit	baramid	pāramit (AB)
vaiśālī	vaišali	waisali	vaiśālī (B)
rāhu	raqu	raqu	rāhū (A)/ rāhu(B)
kanakamuni	kanakamuni	kanakamuni	kanakamuni (AB)
śikhin	šiki	šiki	śikhi/śikhī
abhijit	abiči	abiči	
prasenajit	pirsanči	-	prasenaji (AB)

Yuan Hanedanlığının yıkılmasından sonra, Budist metinlerin Moğolcaya tercümesi Tibet'ten gelen Lamaizm'in tanıtılmasıyla yeniden başlayana kadar askıya alındı. Yuan Hanedanlığı döneminde bazı Budist metinlerin Moğolcaya çevrildiği varsayılır ve hatta o dönemde Moğolca *Tripitaka*'nın varlığından bile şüphelenilebilir. Bununla birlikte, yalnızca birkaç metnin Yuan Hanedanlığından geldiği bilinmektedir; bugün sahip olduğumuz Moğolca Budist metinlerin büyük kısmı on altıncı yüzyıldan sonra yayımlandı, bunların çoğu 18. yüzyılda daha sonra yeniden düzenlendi.

Doğrudan Uygurcadan çevrilen Budist metinler, eğer varsa, kesinlikle Yuan Hanedanlığı dönemine kadar uzanır. Ancak şu ana kadar, ketebenin Uygurcadan geldiğini açıkça işaret eden herhangi bir metne rastlanmamıştır. Bu bağlamda, *Pañcarakṣā*⁶⁾ kelimesinin Moğolca çevirisinde ve on dördüncü yüzyılın başlarında Moğol Budizm’inde aktif bir rol oynayan Şes-rab señ-ge tarafından çevrilen *Suvarṇaprabhāsa* kelimesinde ilginç ketebe kayıtları bulunur. *Suvarṇaprabhāsa*’nın ketebe kaydı şöyledir:

“Daha sonra Śākya’nın (tarikat) keşişi Şes-rab señge bu güçlü, kutsal ve yüce Altın Işık kitabını Tibet ve Uygur yazılarından Moğolcaya çevirdi ve Esen temür Tayuta’nın şöyle dediğini söyledi: Temiz kalpli Moğol halkı için ölümsüzlük yemeği olsun!

Budaların ve Bodhisattvaların isimleri Moğolcada kulağa hoş gelmediği için Şes-rab señge bu isimleri Uygur kullanımına (yosu) göre Hintçe biçiminde yazmıştır. Sanskritçe ve Tibetçe bilen *Bunya-şiri sidü* (yani *Puñyaśrī situ*) ile birlikte Hintçe, Tibetçe ve Uygurca metinleri karşılaştırdı ve böylece kelimeleri ve kelimelerin anlamlarını hatasız çevirmiştir.”⁷⁾

Bu ketebe kaydı, Tibetçenin yanı sıra Uygurcanın da çeviri yapmaya uygun orijinal dillerden biri olduğunu göstermektedir. *Puñyaśrī*’nin Budist Tibet metinlerini Uygurcaya çevirdiği bilindiğinden bu Moğolca metinlerin, Uygurca metinlerle benzer temelde yayımlandığı kuvvetle muhtemeldir. Şes-rab señ-ge, başka bir Moğolca metin olan *Lalitavistara*’yı⁸⁾ Tibetçeden çevirdi; metnin orijinalinin Uygurca olduğundan bahsedilmese de Moğolca *köl'id*⁹⁾ yerine Uygurca *adaq* “ayak” gibi birçok Uygurca unsurlar içerir. Bu nedenle bu metnin çevirisi için Uygurca nüshası da dikkat alınmıştır.

Aslında, yukarıda bahsedilen iki metnin ve *Lalitavistara*’nın Hintçe (Sanskritçe) biçimleri, Uygurca-Toharca kurallarla oldukça uyumludur. *Pañcarakṣā*’nın *Mahāmāyūrīvidyārājñi* başlıklı ikinci bölümü, yüzden fazla yakşanın adını ve Sanskritçedeki yaşam yerlerini içeriyor.¹⁰⁾ Uygurca-Toharca kurallarına uyan yakşaların isimleri şunlardır:

skt.	pañca	skt.	pañca
alaka	alaki	mahāsenā	maqasini
bala	bali	mahāgiri	maqagiri
caritaka	çaritaki	puṣpaketu	busbakitu
dhaneśvara	daniswari	śikhañḍin	sikandi
kumbhira	kumbiri		

Şimdiye kadar Uygurcada tanıklanmamış olan bu sözler, doğrudan doğruya bir zamanlar var olan biçimlerden mi gelmiştir? Uygurca birçok biçimin kurallara uymadığı doğrudur fakat bunların ya Toharcada bile istisnai şekillerden ya da Soğdeca gibi diğer dillerden ödünçlendikleri bilinmektedir.¹¹⁾ Bu bağlamda, bu kurallara uyan ancak Uygurcada tanıklanan biçimlerden farklı olan bazı Moğolca biçimlere atıfta bulunulmalıdır. Örneğin, Uygurca *anant* (<Skt. *ānanda*) biçimiyle iyice benimsenmiş olan bir keşişin adı, -i eki olmadan Toharcaya kadar gidebilir. Bir *ānant/ānand* veya Soğdeca *n'nt*'ye karşı bu yakşa isimleri listesinde *anandi* ismini bulabilirsiniz. Bununla birlikte, Uygurcadan yaygın olan *ananda* isminin Moğolcada bir keşiş adı olarak yerleştiğini de ivedilikle eklemek gerekir. *Anand*, *ananda* veya *anandi*

Uygurcada yakşa adı olarak geçmediği için Uygurcada bir keşişin adı ile bir yakşanın adı arasında resmî herhangi bir fark olup olmadığı kesin olarak bilinemez. Aynı şekilde Moğolca *kirakučandi*, Toharcadan ödünçlenen Uygurca *krakasundi* biçimi büyük ölçüde farklıdır. A/B *krakasundi* (<Skt. *krakucchanda*)¹² dir, ancak Uygurca-Toharca kurallarına¹³ uyan -i eki dışında Sanskritçe biçimiyle çok uyumludur. *Anandi* ve *krakučandi* gibi örneklerin bir bakıma en doğru biçimler olduğu neredeyse kesindir ve bu tür hypercorrection¹ göz önüne alındığında, yukarıda sıralanan yakşa adlarının Uygurcadan ödünçlenmediği sonucuna varılabilir ancak Uygurca-Toharca kurallarına uygun olarak çevirmen veya müstensih tarafından Sanskritçe biçimlerden değiştirilmiş veya düzeltilmiştir.

Yakşaların yaşadığı yerlerin adlarına gelince Sanskritçe cansız isimlere ait kelimelerin sonundaki -a/-ā'nın kaybolduğu Uygurca-Toharca kurallarına uymayan -i ile biten birçok kelime bulunur. Örnekler:

Skt.	Moğ.	Skt.	Moğ.
ahicchattra	aqıçatiri	raśīna	raşini
ambaşṭha	ambasti	siṃhala	siñqali
bhīṣaṇa	bisani	śākala	sakali
bharukaccha	barukaçi	vokkāṇa	vokani
darada	daradi	campā	çambi
goyoga	goyagi	dhvārakā	duwaraki
koṭivārṣa	kotiwardsi	bhadrikā	badiraki
malla	mali	uttarā	utari
nāgara	nagari	varuṇā	warni

Uygurcada kelimenin canlı veya cansız olmasına bağlı olarak -i ve -# ekleri arasındaki ayrım sıkı bir şekilde gözetilir. Örneğin, Skt. *sudarśana* bir kral adı olduğunda *sudarśani* olarak görünürken *sudarśan* bir kasabanın adıdır; her ikisi de Skt. *arjuna*'nın yansıması olan özel bir isim olan *Arçuni*, bir bitkinin adı olan *arçun*'dan apaçık farklıdır.¹⁴ Bununla birlikte, Uygurcadaki bu ayrım, Toharcadan yapılan geniş ödünçlemenin bir sonucu olmaktan öteye gitmedi ve hiç de verimli değildi. Bu nedenle Uygur diline yeni bir Sanskritçe öge ödünç alındığında kurallar tarafından öngörülen özel soneki almadı, yalnızca aracı dilin biçimini yansıttı. Hatta Yuan Hanedanlığı döneminde Tibetçeden çevrilen metinlerde Tibetçe kökeni ortaya koyan bazı Sanskritçe kelimeler vardır. Bu yazarın bilgisine göre bunlar arasında şimdiye kadar -i eki olan cansız bir isme rastlanmamıştır. Dahası Toharca hina-yāna Budizmi'nin bu tantrik metinlerden haberdar olması pek olası olmadığı gibi bir zamanlar var olan Toharca metinlerin bu kadar çok yakşa ismine ve yakşaların yaşadıkları yerlere sahip olduğunu düşünmek de mümkün değildir.

Orijinallerden olduğu iddia edilen ancak neredeyse kaybolan Uygurca versiyonda bu isimlerin nasıl görüldüğünü bilmenin bir yolu yoktur. Ancak Moğolca biçimler söz konusu olduğunda bu biçimlerin Sanskritçeye dayandığını varsaymak için iyi bir neden vardır. Örneğin, bir yakşa adı olan *maholūkhamekhalā* (*mahā-ulūkhala-*

¹ ÇN: Aşırı düzeltmecilik, standart dile uyma çabasıyla sergilenen bilinçli bir tutumun ortaya çıkardığı çeşitli düzeylerdeki dilsel hataları ifade eder. Dinçer, A. (2018). Dil Kullanımını Etkileyen Dil Dışı Bir Davranış Biçimi: Aşırı Düzeltmecilik. Diyalogolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 2018 Yaz, Sayı 18, s. 1-11.

mekhalā) Tibetçe de kelimesine, yani *gtum* (dzlt. *gtun*) *chen gser gyi 'od dpag can* (dzlt. *'og pags can*) 'pilon ceinture ayant' olarak çevrilirken Çince de iki yakşa adına, yani *maholūkhala* ve *mekhalā*'ya bölünmüştür. Diğer taraftan Moğolcada ise bu isim "*kala mikali* (> **khalamekhalā*) ülkesinde bir yaksa *Maquli* (< **maholu-*)" anlamına gelen *kala mikali ulus-* <*tur*> *maquli* (Aalto1961, s. 52, 19) şeklinde geçmektedir. Tibetçe ve Çince çeviriler göz önüne alındığında bu yanlış çevirinin Sanskritçe orijinaline dayandığı düşünülemez. Bu bölümlenmenin Uygurca versiyonunda zaten var olup olmadığı ya da Moğol tercümanın bilgisizliğinden mi kaynaklandığı kesin olarak bilinmediği için, var olmayan ögeye *-i*'nin eklenmesi bir tür aşırı düzeltme olarak kabul edilebilir. Bu listedeki Sanskritçe kelimelerin birçoğunun şimdiye kadar yayımlanan Uygurca Budist metinlerinde tanıklandıkları ve bu Moğolca metnin tercüme edildiği zamana kadar belirlenmemiş olmaları muhtemeldir.

Pek çok yer adı *-#* biçimini almasa da bilindik sözcüklerle ya da hâlihazırda var olan diğer alıntılara kolayca benzetilebilecek biçimlerle sınırlı görüldükleri, geçerken fark edilebilir:

Skt.	Moğ.	Skt.	Moğ.
<i>gāndhāra</i>	<i>gandar</i>	<i>alakāpura</i>	<i>alkabur</i>
<i>kāsmīra</i>	<i>kasmir</i>	<i>dārukapura</i>	<i>darkabur</i>
<i>udumbara</i>	<i>udumbar</i>	<i>mahāpura</i>	<i>maqabur</i>

Sol sütündeki üç sözcük yerleşmiş olabilir, bkz. *gandar* <Uyg. < Toh. *gāndhār*, *kasmir* < Uyg. *kaśmir*, *udumbar* <Uyg. *udumbar* (bir çiçek adı). Sanskritçe *pura* "kent" ögesini içeren geri kalan kısım, muhtemelen Uygurca *anantapur* (< Toh. < Skt. *ānandapura*) gibi sözlere benzetilerek oluşturulmuştur.

Yukarıda tartışılanlar, *kirakučandi*, *anandi*'ye ve yer adlarına *-i* eklenmesinin Uygur-Toharca kurallarını taklit etmek amacıyla bir tür aşırı düzeltmeden kaynaklandığını açıkça göstermektedir. Tüm bunlara rağmen bunun Şes-rab señge veya Puṇyaśrī tarafından yapıldığını düşünmek güçtür. Yukarıda belirtildiği gibi Puṇyaśrī, birkaç Tibetçe metni Uygurcaya çevirmiştir ve bu tür bir aşırı düzeltme görülmemiştir. Onun tarafından çevrilen Uygurca bir tantrik metninde (BTT 7'de yayımlanmıştır), bir yanda maṇḍala oluşturan parçaların adlarını, diğer yanda bu parçalara egemen olan Budaların, Bodhisattvaların ve yoginilerin unvanlarını içeren benzer bir liste bulunur. Bu listede bölümlerin adları *-i* ile değil Uygurcada yerleşmemiş diğer Sanskritçe *-a/-ā* biçimleri ile uyumlu *-a* ile bitiyor.

Aşağıdaki örneklerle bakınız:

Bölümlerin isimleri:

Skt.	Uyg.	Moğ.
<i>arbuda</i>	<i>arbuda</i>	<i>arbuda</i>
<i>jālandhara</i>	<i>čaldara</i>	<i>jālandhara</i>
<i>grihadeva</i>	<i>grix-a-tiu-a</i>	<i>gri-ha-diu-a-da</i>
<i>kulūta</i>	<i>kuluda</i>	<i>guludā</i>

Buda ve Bodhisattvaların isimleri:

Skt.	Uyg.	Moğ.
------	------	------

aṅkura	aṅkuri	amguri
khaṇḍakapāla	kanta-kapali	khaṇḍa-kabala
virūpākṣa	(viru)pakṣi	virnagsi
kaṅkāla	kaṅkla	ka-m-ka-la
hayagrīva	xayaṅjiru-a	hayagiru-a, qayaṅ-giru-a
subhadra	su-badır-a	subadr-a

Yoginilerin isimleri:

Skt.	Uyg.	Moğ.
cakravegā	çakir-a-vigi	cagr-a-bigi
khandarohā	kanta-roxi	khandarohi
mahāvīryā	maxa-viry-a	mahā-biry-a
suvirā	suviri	subiri,sur-a-bir-a

Uygurca biçimler BTT 7’den (s. 104-1112) alıntılanmıştır ve Moğolcaya karşılık gelenler Moğolca *Tadnjur*’da bulunurlar. *-i* ile biten Budaların, Bodhisattvaların ve yoginilerin adları belki de Toharcadan ödünçlenmemiş olabilir, fakat bu kelimeler onları Sanskritçe biçimlerinden Uygurca-Toharca kuralları doğrultusunda düzelten Puṇyaśrī tarafından düzenlenmiştir. Ancak önemli olan nokta şudur ki *-i* ekini alan hiçbir cansız ismin bulunmamasıdır. Bu nedenle, Puṇyaśrī’nin *Pāncarakṣā*’yı Moğolcaya çevirdiğinde *Šes-rab seṅge*’ye yakşaların yaşadığı yerlerin adlarına *-i* eklemesi için öneride bulunduğunu düşünmek güçtür. Muhtemelen bu yanlış, daha sonra, Uygurca-Toharca kurallarını sadece kısmen bilen ve cansız isimlere bile *-i* ekleyen başka bir kişi tarafından yapıldı.¹⁵⁾

2

Pāncarakṣā’nın ketebe kaydı, Uygurların Moğol Budizm’i üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu gösterdi; Moğollar bu Uygurca metinleri çeviri için model olarak almıştır ve özellikle Budizm’in kutsal dili Sanskritçeden terimleri tanıtırken Uygurca-Toharca kurallara uymaya çalışmışlardır. Hazırlanan bu zeminle birlikte söz konusu ‘aşırı düzeltme’ gerçekleştirildi.

Tibet’ten Lamaizm’in öğrenildiği on altıncı yüzyılda bile birçok Budist terim, hâlâ on dördüncü yüzyılın başlarında Uygurcadan ödünçlenen terimler olarak kaldı. Gelgelelim, muazzam miktarda Tibetçe Budist metinler çevirmeye başlandıkça bu yerleşik biçimlerin yerini Tibetçeden ödünçlenen veya tercüme edilen yenileri almaya başladı. *Mahāvīryūtpatti*’nin Leningrad varyantı, muhtemelen Çin Hanedanlığı¹⁶⁾ döneminde kullanılmış olan büyük bir miktarda Moğolca söz varlığı içerir. Aşağıda *Mahāvīryūtpatti*’de ve *Pañcarakṣā*’da bulunan “sekiz göksel tanrı” ve “kötü ruhlar”ı ifade eden kelimeler, bunlara karşılık gelen Sanskritçe, Uygurca ve Çince biçimleriyle birlikte verilmiştir.

Skt.	Uyg.	Pañca	Mahāvīryūtp.	Çin.
deva	tāṅri	teṅgri	teṅgri (3045)	天
nāga	luu	luus	luus (3046)	龍
asura	asuri	asuri	asuri (3049)	非天
garuḍa	garudi	garudi	garudi (3051)	金翅鳥
gandharva	gandarvi	gandarwi	gadaris (3048)	金翅鳥
kiṃnara	kinari	kinari	kinari (3052)	人非人

mahoraga	maqoragi	maqoragi	mahoraga (3053)	大腹
yakša	yakša/ yäk	yaksa	yakša (3047)	藥叉
preta	prit	birid	birid (4494)	餓鬼
pišāca	pišači	bisači	miq-a idesiten (4496)	食肉
kumbhāṇḍa	kumbanti	kumbandi	kumbandi (3054)	瓶腹
pūtana	putani	butani	nabtarqai (4498)	臭者
kaṭapūtana	kataputani	katabutani	nabtarqai bi-e-tü (4499)	体臭者
skandha	-	iskandi	qatayirtayuluyçi (4501)	作嘆
unmada	-	udmadi/udmandi	yaljayurayuluyçi (4500)	作顛者
chāyā	-	çai	següder daruyçi (4503)	鎮影者
apasmāra	apasmari	abasmari	umartayuluyçi (4502)	作忘者

Uygurcada *täqri*, *luu* ve *yäk* dışındaki tüm biçimler Sanskritçe kökenlidir. Moğolca çoğul eki -s'nin ekli olduğu *luular* ve *gandariler* dışında, *Pañcarakṣā*'da tanımlanan biçimler temelde Uygurca biçimleriyle aynıdır.¹⁷⁾ *Mahāvvyutpatti*'de *luular*, *asuri*, *garudi*, *kinari*, *birid* ve *kumbandi* Uygur biçimleriyle uyuşurken *mahorga* ve *yakša* doğrudan Sanskritçeden veya Tibetçe aracılığıyla öğrenilir, geri kalanı Tibetçeden çevrilir. Tanrılar ve (kötü) ruhların unvanları Budist literatürde oldukça sık geçtiğinden Moğolcada son derece yerleşmiş olabilirler. Ancak daha sonra Tibetçenin etkisi güçlendikçe önceki listede gösterildiği gibi, daha fazla Uygurca biçim Tibetçe ile yer değiştirdi.

Bu arada, Uygurcadan toplu olarak ödünç alınan kelime grupları, Çin Hanedanlığı döneminde bile Tibetçenin etkisinden ötürü bozulmama eğilimindeydi. TT VII'de yayımlanan üç Uygurca metin, *Mahāvvyutpatti*'de iyi bir şekilde yansıtılan yirmi sekiz ay konağının (aşāvīmśatinakṣatra)¹⁸⁾ aşağıdaki isimlerini içerir:

Skt.	TT VII	Mahāvvyut
kṛttikā	kirtik	kirdik
rohiṇī	urukini	rokini
mrga-śirā	mrgaşir	margasiri
ārdrā	ardir	ardir
punar-vasu	punarvasu	bunarvasu
puşya	puś	bus
a-śleşā	aşliš	aslis
maghā	mag	mag
pūrva-phalguī	utrapalguni	uuirabalguni
hasta	qast	qasda
citrā/caitra	çaitir	çaidir
svātī	suvati	suvadi
viśākhā	susak ¹⁹⁾	şusaq
anurādhā	anurat	anurat
jyēṣṭhā	çişt	çisda

mūla	mul	mul
pūrvāṣāḍhā	purvaṣat	burvasat
uttarāṣāḍhā	utrasat	udirasat
śravaṇā	śīravan	siravan
abhijit	abiçi	abiçi
śata-bhiṣā	satabis	sadabis
dhaniṣṭhā	daniş/taniṣta	tanis
pūva-bhadra-padā	purvabdirabat	purvabdirabat
uttara-bhadra-padā	utrabdirabat	udirabdirabat
revatī	rivati	rivadi
aśvinī	aşvini	asuvani
bharaṇī	barani	brani

2, 3, 11 ve 16 numaralı biçimler dışında Moğolca biçimler hemen hemen Uygurcadır. Dahası, 6,14, 21 ve 23 numara gibi esasen Sanskritçeden farklı olan biçimler her iki dilde de yaygındır. Dolayısıyla bu isimlerin Moğolcaya bir dizi halinde toplu olarak girdiği kesindir. Ayrıca, bu kelimelerin sonlarının yukarıda tartışılan Uygurca-Toharca kurallarına uyduğuna ve büyük olasılıkla Toharca yoluyla ödünç alındıklarına dikkat edilmelidir.

3

Buraya kadar Sanskritçe biçimlerin Toharca aracılığıyla Uygurcaya girdiği ve daha sonra Moğolcanın bunun yerini aldığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Moğolcada, Uygur aracılığıyla tekrar ödünçlenen beklenmedik sayıda Soğdca unsurlara da rastlanmaktadır:

Skt. ratna > Soğ. rtny > Uyg. ärdini > Moğ. erdini/ erdeni

Skt. koṭi > Soğ. kwrtı > Uyg. kolti > Moğ. költi

Skt. puṇya > Soğ. pwny'n > Uyg. buyan > Moğ. buyan

Skt. cakravartin > Soğ. ckrbrt > Uyg. çakiravrt > Moğ. çakiravard

Skt. śikṣāpada > Soğ. škş'pt > Uyg. çixşapat > Moğ. çiyşabad

Sanskritçe kökenli önceki örneklerin yanı sıra, Moğolcaya yerleşmiş aşağıdaki Soğdca özgü biçimler de bulunur:

Moğ. esrua (Pañca. Lalita. Mp. Kandj.) <Uyg. äzrua < Soğ. 'zrw'

Moğ. kebid (Lalita)/kebid (Hp. 2-19) <Uyg. kibit < Soğ. kpyð

Moğ. nisvanis (Prajña. Lalita. Mp.) <Uyg. nizvani < Soğ. nyzβ'ny

Moğ. nom <Uyg. nom <Soğ. nwm

Moğ. qormusda (Pañca. Subhā. Lalita. Mp.) <Uyg. xormuza < Soğ. xwrmzt'

Moğ. tamu (Expiation. Mp.) <Uyg. tamu < Soğ. tmw

Moğ. titim <Uyg. diðim < Soğ. dyðm

Bu Soğdca unsurların yanı sıra *şabi* gibi Hintçe kökenli olanlar da dahil olmak üzere Çince alıntı kelimeler de Moğolca Budist metinlerde yer almaktadır.

Moğ. şabi (Mp.) < Uyg. şabi 沙彌 << Skt. śrāmaṇera

Moğ. çai (Lalita.) < Uyg. çai < 齋²⁰⁾

Moğ. qonsi-im (H. Zwei. Bhadra.)/ qonsim (Kandj.) yu an ši yim (Hp s.20) < Uyg. qonši-im/ quanši-im < 觀世音

Moğ. başı (Lalita. Bodhi. Hp. 10-6 Subhā. Mp. Kandj.) < Uyg. baxşı < 博士

Moğ. biba (Mp.) < Uyg. biba < 琵琶

Moğ. bisamun (H. Zwei.)/ bisman (Kandj.) < Uyg. bişaman/ bişamin < 毘沙門 < Skt. vaiśravaṇa²¹⁾

Moğ. buryan (Hp. 12-6/burqan (Mp. Kandj.) < Uyg. burxan < 佛 (-xan) < Skt. buddha

Moğ. labai (Lalita. Subhā. Mp.) < Uyg. labai < 螺貝

Moğ. lēnyua (Hp. 12-6)/linqu-a (Lalita. Subhā)lingqu-a (Kandj. Bhadra.) < Uyg. linxu-a < 莲花

Moğ. lu (Hp. h3-42)/ luu (Mp.) < Uyg. lu/ luu < 龍

Moğ. titsi (Lalita. Mp.) < Uyg. titsi < 弟子

Moğ. toyin (Lalita. Bodhi. Mp. Kandj.) < Uyg. toyin < 道人

Elbette Türk dillerinden alıntı kelimeler var, ancak bunları uygun tarihsel bağlama oturtmak iki açıdan zordur. Birincisi, Moğolcaya yerleşmiş Türkçe (Uygurca) alıntıları Uygurcadan çevrilen veya anadili Türkçe olan çevirmenler tarafından çevrilen metinlerde rastlanan yabancı biçimlerden ayırt etmek kolay değildir. İkincisi ise *Lalitavistara*'nın yukarıda bahsedilen *adak* kelimesinin yanı sıra *sariy* (<Uyg. *sariy* “sarı” Subhā), *tay* (<Uyg. *tay* “dağ” H. Zwei), vb. bağlantılı olabilir. İkincisi, bazen bu kelimelerin Budizm'in kabulünden önce bu iki dilin etkileşimi yoluyla mı yoksa kültürel kelimeler olarak Budist Uygurcadan mı geldiklerini söylemek oldukça zordur. Örneğin *bölüg* “bölüm, kesit” (Md. Kandj.) kelimesinin ne zaman dile yerleştiği belli değildir, şüphesiz Uygurca *bölük* (<*böl*- “bölmek” + *-ük* (fiilden isim yapım eki) kelimesinden gelmiştir. Söz konusu *ärdäm* (Lalita, Subhā, Mp., Kandj.) kelimesi olduğunda, bu kelimenin Budist etkisinden çok önceki bir dönemden geldiği kesindir çünkü *ärdäm* kelimesinden metatez yoluyla türetilen Uygurca iki kelimeye karşılık gelen *ärdäm* ve *ädräm* kelimelerinden Yuan Hanedanlığındaki Budist Uygur metinlerinde ikincisi yaygındı. Uygurca *ärk* “güç, kuvvet” kelimesi için Moğolca *erke* kelimesine benzer bir kelime vardır ki bu sözcük on üçüncü yüzyılın *Moğolların Gizli Tarihi*’nde zaten yer almasına karşın erken Budist metinlerinde Türkçe *-lig* sahiplik ekinin ekli olduğu *erklig* (Lalita., Subhā) kelimesi bulunur. Bu *erklig* kelimesi, Uygurca *ärklig* kelimesinden ödünçlenmiş olarak güvenilir bir şekilde alınabilir. Daha sonra *erklig* kelimesi gelişerek *erlig* (Mp.) biçimine dönüşmüş ve *erke-tü* ile yan yana kullanılmıştır. Aynı şekilde, Uygurca *kkir* “kirli, pislik” kelimesinin orijinaline bağlı kalarak yansıttığı Moğolca *kkir*, kendine özgü imlasından dolayı açıktır. Bunlara ek olarak, kalıplamış deyim olarak yerleşen aşağıdaki ifadelerin de Uygurcadan ödünç alındığı kesindir:²²⁾

Moğ. ayağ-qa tegimlig < Uyg. ayağ-qa tægimlig “saygı görmeye layık”

Moğ. bilge bilig < Uyg. bilgä bilig “bilgelik”

Moğ. ed tavar < Uyg. äd tavar “mal”

Moğ. el ulus (Lalita) < Uyg. il ulus “devlet”

Moğ. ordu qarşı < Uyg. ordu qarşı “kraliyet yeri”

Moğ. yirdinçü-deki < Uyg. yirtinçü-täki “dünyadaki”

Moğ. bursañ quvray < Uyg. bursañ quvray “manastır topluluğu”

4

Bu bölümde Uygurcadan ödünçlenen biçimlerin Moğolcaya yerleşirken uğradığı bazı fonetik değişiklikler ele alınmıştır.

4.1 Yerleştirim ve Ünlü Ekleme

Sanskritçe ve Soğdcanın hece yapısı Moğolcaya uyarlanmıştır.

Skt. śāriputra >> Uyg. śariputri; Moğ. śaribudiri (Bhaga.) śaribudari (Kandj.)

Skt. cakravartin > Soğd.> Uyg. čkravrt/čakiravrt/čakiravart (BTT13 Sho-ava.); Moğ. čakiravard (Subhā) č’akiravard (Hp. 13-2).

Skt. citra >> Uyg. čitri; Moğ. čitiri (Lalita.)

Skt. pratyekabuddha >> Uyg. pratikabut/piratakabut (BTT13); Moğ. bradikabud (Mp.) biratikabud (Bodhi.)/bardakbud (Mp. metatez)

Skt. brahmana>> Uyg. braman/biraman (Or. 109); Moğ. biraman (Subhā. Lalita. Pañca. Fragment. Mp. Kandj.)

Skt. preta>> Uyg. prit/pirit (Or. 108-Köñül); Moğ. birit (Kandj. Less.) biriti (Pañca)

Skt. maitreya >> Uyg. maytri/maydari (BTT13); Moğ. maidari (Lalita. H. Zwei. Mp. Kandj. Bhadra. Less.)

Skt. kalpa>> Uyg. kalp; Moğ. galb (Lalita. Subhā) galab (H. Zwei. Mp. Kandj. Less) yalab (Less.)

Yuan Hanedanlığı metinlerinden alıntılanan altı çizili Uygurca biçimlerin Moğolca biçimlerle uyumlu olduğu belirtilmelidir. Bu biçimler açıkça çağdaş Moğolca biçimlerinden etkilenmişlerdir.

Soğ. šmn’nc > Uyg. šmnanč; Moğ. šimnanč (Bodhi) šimnanča (Pañca. Mp.)

Soğ. ‘wp’s’nc > Uyg. upasanč; Moğ. ubasanča (Pañca. Mp. Less.)

Skt. ksemam-kara >> Uyg. kšimangkari; Moğ. aksemanggari (Kandj.)

Soğdca kelimelerin son -nc dizesi Uygurcada vardır ve son heceye -a eklenmiş hiçbir örneğe rastlanmamıştır. Bu nedenle, yerleşmiş biçimlerde son hecede bulunan -a’nın eklenmesi Moğolca’nın gelişimine atfedilir.²³⁾

4.2. Ünlü Benzeşmesi

Skt. śloka>>Uyg. ślok; Moğ. silüg (Lalita. Pahca. Mp. Kandi. Less.)

Skt. koṭi>>Uyg. kolti; Moğ. költi (Lalita. Subhā. H.Zwei. Mp.)

Skt. sumeru>>Uyg. sumir/sumur; Moğ. sümer (Pañca. Subhā/sümür (Subhā.)

Skt. tuṣita>>Uyg. tužit; Moğ. tüsid (Lalita. Mp.)

Skt. ratna>>Uyg. ärdini; Moğ. erdini (Lalita.) ärdini (Hp. a2-4) erdeni (Subhā. Kandj. Mp. Bhadra.)

Moğolca *költi*, *sümer* ve *tüsid* kelimeleri gerileyici benzeşmeye uğrarken *silüg* ve *erdeni* kelimeleri ise ilerleyici bir benzeşmeye uğradı. Moğolca *erdeni* kelimesinin yanı sıra *sümer* kelimesinin *e* ünlüsü *i* ünlüsünden düşürülür. Moğolca *e* ünlüsünün Uygurca *i* ünlüsüne karşılık geldiği başka durumlar da vardır.

Uyg. bilgä (bilig) “bilge”: Moğ. bilge (bilig) (OUyg.-Moğ. Bhaga. Lalita.) belge (bilig) (Pañca. Bhadra. Kandj. Less.)

Uyg. sizik/säzik (Or. 109) “şüphe”: Moğ. sezig/sesig (Bhadra. Mp.)

Uyg. yilvi>Moğ. yelvi (Lalita. Mp.) “yanılsama”

Uyg. birä (uzunluk ölçüsü): Moğ. bere

Uyg. biçin “maymun”: Moğ. beçin

Budist etkisinden önce yazılmış metinlerde ortaya çıkması göz önüne alındığında Moğolca *belge* kelimesi, görünüşe göre Moğolca *bilge* biçiminin geldiği Uygurca *bilgä* kelimesinden ödünç alınmış bir kelime değildir. Nitekim diğer dört örneğin ilk hecesindeki Uygurca *i* ünlüsü, [e] olarak yani *e* ünlüsünün kapalı bir varyantı olarak telaffuz edilmiştir. Bununla birlikte, bu *e* (yani [e]) bunun dışında Moğolca *i*'ye tekabül ettiğiinden Uygurca kapalı ünlülerinin Moğolca kapalı olmayan ünlülere karşılık geldiği durumlar olarak da kabul edilebilirler. Bu uygunluk ile çelişen Uygurca *säzik* biçiminin Moğolca *sezig* kelimesinden yeniden ödünçlendiği biliniyor. Bu arada, *birä* ve *biçin* kelimeleri de Uygurca alıntı kelimelerdir ancak Moğolcaya genellikle Uygurca yoluyla girdikleri varsayılmaktadır.

4.3 Ünsüzlerin Yumuşaması (Küçük dilleşme)

Bazı Sanskritçe arkadamaksıl duraklar, art ünlüler ile birleştiğinde yumuşar (küçük dilleşir) (burada Moğolca \forall [G] anlamına gelir):

Skt. kalpa>>Uyg. kalp; Moğ. galb (Lalita. Subhā.) galab (H. Zwei. Mp. Kandj. Less.) \forall alb (Cause.) \forall alab (Less.)

Skt. aṅgāraka>>Uyg. angarak; Moğ. aṅgaray (Mp. Kandil.)

Skt. pādaka>>Uyg. padak; Moğ. badag (Bodhi.) baday (Less.)

Skt. kalmāṣapāda>>Uyg. kalmaṣapadi; Moğ. kalmaṣabadi (Subhā.) qalmasbadi (Subhā.)

4.4 Ünsüzlerin Yerleştirimi

Skt. sumeru>>Uyg. sumir/sumur; Moğ. sümer (Pañca. Subhā.)/sümür (Subhā.) sümbür (Mp.) Skt. adakavati>>Moğ. adakavati (Lalita. Pañca.) adakavanti (Lalita. Kandj.)

Skt. vyākṛta>>Uyg. vyakrit; Moğ. viyakirid (Lalita.) viyaṅgirid (H. Zwei.) vivaṅgird/ vivaṅgirid (Mp. Kandj.)

Sümbür kelimesinin *b* sesi, *m* ile kendisinden sonra gelen *ü* sesinin arasında araya giren bir ünsüzdür, *sümbür* daha sonra *sümer* ve *sümür* kelimelerinin yerini aldı. Kalan iki örnek, patlamalı seslerden önce giren eşçıkışlı nazal sesleri göstermektedir. Benzer olgulara Uygurcada da rastlanmaktadır. Örn.: Uyg. şilavandi (<Skt. śilavat BTT 7), vayročanda (<Skt. vairocana BTT 8).

4.5 Diğer Ünsüz Değişimleri

v>ölo

Skt. vajra>>Uyg. vçir; Moğ. vçir (Lalita. H.Zwei. Kandj.)

öçir/oçir (Kandj. Less.)

v>b

Skt. vasubandhu>>Uyg. vasubandu; Moğ. basubandu (Kandj.)

Skt. virūpākṣa>>Uyg. virupakṣi; Moğ. virubagsi (Pañca.)

birubagsi (Kandj./birubagsa (Mp.)

Skt. virūḍhaka>>Uyg. virudaki; Moğ. virudaki (Pañca. H.Zwei.)

birudaki (Kandj./birudaka (Mp.)

Uyg. tavar>Moğ. tavar (Pañca. Mp.)

tabar (Subhā. Expiation. Cause.)

v>u

Skt. tattva>>Moğ. dadu (Kandi.)

Skt. ratnasambhava>>Uyg. ratna-sanbavi/ratnasanbau-a (BTT7. Or. 109)

Moğ. ratn-a sambau-a (H.Zwei.)

Skt. śrideva>>Moğ. siri diu-a (Lalita.)

Skt. urubilvā>>Moğ. urubilu-a (Lalita.)

Skt. mahādeva>>Uyg. maxadivi; Moğ. maqadivi/maha-a diu-a (Subhā.)

y>v

Skt, maudgalyā-yana>> Uyg. motgalayani/motokalyini; Moğ. modgalvani (Pañca.)

motgalavani (Mp.)

Skt. vyākṛta>>Uyg. vyakrit; Moğ. viyakirid (Lalita.) viyangirid (H.Zwei.)
|vivaṅgird/vivaṅgirid (Mp. Kandi.)

Skt. ṅg/ṃk/ṃkh>>Uyg. ng/nk; Moğ. ṅg

Skt. aṅgulimāla>>Uyg. aṅgulamali/aṅgulmali; Moğ. aṅgulmali (Subhā.)

Skt. asaṃkhyeya>>Uyg. asanki; Moğ. asanki (Lalita.) asaṅgi (H.Zwei. Mp. Less.)

Skt. dīpaṃkara>>Uyg. dipankari/dipaṅkara-širi-inyana (BTT8); Moğ. dibangara (Lalita. Pañca, Kandi.)

Ski, kalviṅka>>Uyg. kalvink/kalvaṅki (BTT3); Moğ. galabiṅga (Kandj.)

Skt. -jña/-jñā(-)>Uyg. -tya-/-tyi; Moğ. -diya(-)/-jna(-)/-nča(-)/-nja(-)

Ski. prajña/prajñā>>Uyg. pratya; Moğ. bradiya (Kandj.) brajina (Mp. Kandj.)
brança/branja (Kandj.)

Skt. abhijñā>>Uyg. abitiyi; Moğ. abinča (Kandi.)

Bunlardan bazıları yukarıda örnekleri verilen v > b, v > u ve ṅg/ṃk/ṃkh/ > ṅg değişimi Yuan Hanedanlığının Budist Uygur metinlerinde sıklıkla görülmektedir, Örn.: Skt. *vīnā* > *bini* (Or. 109). *piṇḍapāta* > Toh. A. *pinwāt* > *pinbat* (BTT 7), *dharmasambhava* > *darmasambaua* (Or. 109), *antarābhava* > *antirabau* (Or. 109), *ankura* > *aṅkuri* (BTT 7), *mangala* > *maṅgal* (BTT 7, Or. 109) vb. gibi.

Uygurcadan ödünçlenen bazı Moğolca biçimler, Uygurca benzerlerinde bulunanlara paralel değişikliklere uğradı. Bu durum kesinlikle aynı ortamda yaşayan Uygur ve Moğol keşşilerinin faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır ve yukarıda bahsedilen ünsüz değişiklikleri Yuan Hanedanlığı döneminde yazılan Uygurca metinlere özgüdür.

5

Tipik Uygur edebî dillerinde bulunan Budist terimlerle karşılaştırıldığında herhangi bir Moğolca biçim, gelişimin sonraki aşamasını temsil eder. Yukarıda belirtildiği gibi bu değişikliklerin bazıları Moğolcanın kendisine atfedilir, ancak Tibetçenin etkisinden kaynaklananlar da vardır. Zaten daha önceki metinlerde Tibetçeden ödünçlenen ve daha eski Uygurca biçimlere rağmen yerleşen Sanskritçe şekiller bulunur. Aşağıdaki örneklere bakınız:

Moğ. ananda (Pañca, Hp. 13 Less.) Uyg. anant<<Skt, ānanda

Moğ. gaṅga (Pañca. Subhā. Kanj.) Uyg. gang<<Skt, gaṅgā

Moğ. magada (Pañca, Lalita.) Uyg. magat<<Skt. magadha

Moğ. darma (Pañca. Lalita. Kandj.) Uyg. darm<<Skt. dharma

Moğ. udpala (Pañca. Mp.) Uyg. utpal<<Skt. utpala

Bazen Uygurca ve diğer yollar vasıtasıyla yerleşen biçimler yeni biçimlere bulaşmıştır. Örneğin, Soğdça *cxš'pō* kelimesinden ödünçlenen Uygurca *čixšapat/čixšaput* biçimi direkt olarak Moğolcaya geçmiştir, bkz. Moğ. *čiyšabd* (Bodhi.), *čayšabad* (Subhā, kefare). Daha sonra, bu biçimin ve Sanskritçe *śikšapada* kelimesinin Tibetçe vasıtasıyla yerleşmesiyle yeni *šayšabad* (Lalita. Panca. Fragment. Mp. Less.) ve *šakšabad* (Bhadra.) biçimleri ortaya çıktı ve daha sonra dile yerleştirildi. Ayrıca, Sanskritçe yazımları yeniden oluşturmak için özel harflerin tasarlandığı Çing Hanedanlığı (örn. Kandj, vb.), döneminde üretilmiş bazı metinlerde *akšobhi* biçimi de bulunur; bu aynı zamanda bir yanda Sanskritçe *akšobhya* biçimiyle diğer yanda Toharca aracılığıyla Uygurca *akšobi* şeklinden ödünç alınmış olan *aqsobi/aksobi* (Pañca. H. Zwei.) arasındaki bulaşmadan kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca, bulaşmaya katılan iki biçimin her ikisinin de Uygurcadan ödünçlendiği bazı durumlar vardır. Uygurca *tužid* (<<Skt. tuṣita) biçiminden gelen *tüsid* kelimesinin eşanlamlısının yanı sıra Sanskritçe *saṃtuṣita*, Uygurcaya Toharca üzerinden *santuṣuti/santuṣiti* olarak girmiş, daha sonra Moğolcaya *santusiti* (Pañca.) olarak geçmiştir. Bu nedenle Moğolca şekil *santusid* (Kandj.) *santusiti* ve *tüsid* arasındaki kesişim olarak kabul edilmelidir. Uygurca *gandarvi* (<<Skt. gandharva) biçiminden Moğolca *gandarvi* (Pañca, Bodhi.) şeklinin dışında, Mp. gibi sonraki metinlerde de *gandari* biçimine rastlandığını belirtmekte fayda var; bu *gandari* şekli *gandarvi* ve *kinari* (<Uyg. *kinari* <<Skt. *kiṃnara*) biçimleri arasındaki bulaşmadan kaynaklanıyor gibi görünmektedir, çünkü her ikisi de benzer bir anlama yani 'cennetteki müzisyen' anlamına sahiptir ve genellikle aynı bağlamda görünürler.

Yukarıda tartışılan değişiklikler ve bulaşmalar tamamlanana kadar hatırı sayılı bir süre geçmiş olmalıdır ve buna bağlı olarak bazı metinlerde bu daha sonraki biçimlerin ortaya çıkması, söz konusu metinlerin nispeten genç olduğunun göstergesi olarak alınabilir. Eski metinler sıklıkla gözden geçirilip yenilediği için gereken rezervasyon yapılmalıdır, ancak Uygur biçimlerinin yoğunlaştığı metinler, daha az Uygur

biçiminin görüldüğü daha genç metinlere karşı gönül rahatlığıyla daha eski olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca, bazı biçimler buldukları metinlerin erken aşamada yazıldığını oldukça açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin, Sanskritçe *śikṣāpada* biçiminden gelen Moğolca *çiyşabd* (Bodhi.), yalnızca erken metinlerde zaten onaylanmış olan bulaşmayla oluşan *şayşabad* ve *şakşabad* biçimlerinin yerleşmesinden önce üretilmiş metinlerde bulunur. Benzer şekilde, Moğolcaya *bilgā bilig* ikilemesiyle ödünçlenen Uygurca bir biçim olan *bilgā* sonraki metinlerde görülmez, çünkü ödünçlendikten kısa bir süre sonra bu ikilemenin *bilgā*'sinin yerini, biçimsel ve anlamsal olarak *bilgā*'ye benzeyen gerçek bir Moğolca biçim olan *belge* almıştır.

Moğolcada değişikliklere uğrayan biçimlerin görünümünün yanı sıra Tibetçe aracılığıyla alınan Sanskritçe alıntı kelimeler ile Uygurca yoluyla alınan bu biçimler arasındaki değişim de daha genç metinlerin karakteristiğidir:

Skt. abhidharma>>Uyg. abidarim>Moğ. abidarim (Bodhi.) abidarma (Mp.)

Skt. abhijit>>Uyg. abiçi>Moğ. abiçi (Pahca. Mp.) abijit (Kandij.)

Skt. bodhisattva>>Uyg. bodistv> Moğ. bodistv (Bodhi. Lalita. Mp.) bodisatuva (Kandj.)/bodisaduba (Mp.)

6

Diğer diller vasıtasıyla yerleşenler tarafından daha sonra yer değiştirilmesine rağmen klasik (yani daha sonra) Budist Moğol metinlerinde Uygurcadan ödünçlenen önemli sayıda Sanskritçe alıntılar hâlâ bulunabilir. Öte yandan Uygurca metinlerin büyük bir kısmı ise kaybolmuştur ve bugün görebildiğimiz metinler sayı ve miktar olarak çok fazla değildir. Bu nedenle, Uygurcada bir zamanlar var olan Sanskritçe biçimler, Moğolcadan miras kalan bu alıntılar aracılığıyla yeniden kurulabilir. Örneğin, ikinci bölümde verilen ruhların adlarından Uygurcanın eksik olduğu biçimler şu şekilde restore edilebilir:

Skt.	Toh.	Uyg.	Pañca
skandha >	skandhe (A) >	*skandi/*iskandi >	iskandi
unmada >	- >	*udmadi >	udmadi/udmandi
chāyā >	- >	*çai	çai

Genel olarak, Moğolcada Sanskritçe alıntı kelimelerin Uygurca aracı biçimleri kelimelerin sonlarında kayba uğrar. Aşağıdaki örnekler, bu şekilde yeniden oluşturulmuş bazı Uygurca şekillerdir, sayılar ilk bölümde tartışılan Uygurca-Toharca kurallarına atıfta bulunur:

(1) Skt. cārumanta>Toh.>Uyg.>Moğ. çarumanti (Lalita.) Uyg. *çarumanti

(3) Skt. ālokakara>Toh.>Uyg.>Moğ. alokakar (Lalita.) Uyg. *alokakar

(3) Skt. āmaṅgala>Toh.>Uyg.>Moğ. amaṅgal (Lalita.) Uyg. *amangal

(1) Skt. ānandita>Toh.>Uyg.>Moğ. anandati (Lalita.) Uyg. *ananditi/*anandati

(1) Skt. ārāḍa-kālāma>Toh.>Uyg.>Moğ. aratakalmi (Lalita.) Uyg. *aratakalmi

(3) Skt. ayuta>Toh.>Uyg.>Moğ. ayut (Mp.) Uyg. *ayut

(7) Skt. vakkalin>Toh.>Uyg.>Moğ. bakali (Kandij.) Uyg. *vakali

(3) Skt. pāṇḍava>Toh.>Uyg.>Moğ. bandab (Lalita.) Uyg. *pandap

(3) Skt. karnikāra>Toh.>Uyg.>Moğ. karnikar (Mp.) Uyg. *karnikar

(1) Skt. ratna-garūḍa>Toh.>Uyg.>Moğ. ratnagarudi (Kandij.) Uyg. *ratnagaruti

Miktar olarak gerçekten çok büyük olan diğer Moğolca metinler incelenirse çok daha fazla sayıda biçimler derlenecektir. Bu yeniden oluşturulmuş biçimleri sistemleştirerek halen kaybolan Budist Uygur metinlerinin niteliğini ve miktarını tahmin etmek imkânsız olmayacaktır.²⁴⁾

NOTLAR

1) Nishida'nın metninin ikinci paragrafındaki *maqaraq*, bu makalenin yazar tarafından *makarač* olarak düzeltilmiştir, çünkü *č* harfinin okunuşu tıpkıbasım üzerinde nettir. Ayrıca bkz. Ligeti (1972: 86). Röhrborn'un metninde *h* ve *k/g*'nin art ünlülerle birlikte Q harfinin ses birimsel transkripsiyonları olduğu fark edilebilir örneğin, bu makalenin geri kalanında *oylan* olarak transkribe edilen 'WQL'N için *oglan*.

2) Bkz. Nishida (1957: 258, Not 2), burada onu Sanskritçe *sarvavid* ile özdeşleştirir. Bununla birlikte, Uygurca biçimi göz önüne alındığında, kimliği pekâlâ reddedilebilir.

3) Bkz. *sarva-vidya* "bütün bilime sahip" ve *sarvavidyā* "tüm bilim" (Monier s. 1187). Sanskritçe *vidyā* olarak çevirilen ming 明 "tanıma, bilgi, öğrenme" hakkında bkz. Nakamura (1975: 1306-b). Röhrborn'un *sarvaviñña*'sı, eğer gerçekten varsa, aynı zamanda "her şeyi bilen, her şeyi öğrenen" anlamına da gelir (Röhrborn 1980: 328).

4) Uygurcada *-yi* veya *-i* son eki, Sanskritçe *-ya* ile biten bir canlı ismine karşılık gelir. Bu durumda Moğolca *sarvaviti* formu ikincisini yansıtır. Bkz. Skt. *akṣobhya*> Uyg. *akṣobi*> Moğ. *aqṣobi*.

5) Mironov (1928/29), Shogaito (1978) ve Moerloose (1980)'e bakınız.

6) Bu metnin baskısı için bkz. Aalto (1961).

7) Bkz. Damdinsüren (1979: 40, 44 ketebe A). *Pañcarakṣā*'nın aslında aynı olan ketebesi için bkz. Aalto (1979: 117), tıpkıbasımı s. 206, 8v.

8) Poppe (1967) tarafından düzenlendi.

9) Bu hususun ayrıntıları için bkz. Poppe (1967; 13).

10) *Mahāmāyūrī*'nin iki fragmanı Uygurcada bilinmektedir (cf. Radloff 1928 No. 60) ve *Pañcarakṣā* yorumundan bir fragman yayımlanmıştır. Bununla birlikte, bu el yazmalarının parçalanmış yapısı, Moğol versiyonuyla doğrudan karşılaştırmaya izin vermemektedir.

11) Bu kategoriye ait kelimeler de bu Moğolca listesinde bulunmaktadır. Örneğin: Moğ. *sirawast* (Pañca.) < Uyg. *šravst* << Skt. *śrāvasti*, Moğ. *baranas* (Pañca.) < Uyg. *baranas* < Skt. *vārāṇasī*, vb.

12) Sonlardan başka kısımlarda değiştirilen önemli sayıda kelime vardır. Örneğin: Moğ. *istirayastiris* (Pañca.) < Uyg. *āstrayastriš* << Skt. *trāyastriṣa*, Moğ. *matar* (Lalita, Mp.) < Uyg. *matar* < Toh. A *mātār* < Skt. *makara* ve Moğ. *usnir* (Lalita. H. Zwei. Kandj.) < Uyg. *ušnir* < Toh. A *uṣñir* < Skt. *uṣñiṣa*.

13) Doğrudan Uygurca *krakasundi*'den türeyen biçim Moğolcaya yerleşmiş ve hatta *Pañcarakṣā*'nın geri kalanında bu formla karşılaşılmıştır. Bkz. *krakasundi* (Lalita.), *gargasundi* (Kandj.) ve *garguwasundi* (Bhadra.).

14) Shogaito (1978: 84) ve (1982; 16)'ya bakınız.

15) *Pañcarakṣā*'dan biri Stockholm'de, diğeri Leningrad'da korunmuş iki tahta bakısı bilinmektedir. Yukarıda alıntılanan yakşalar ve onların yaşadığı yerlerin listesi, baskısını 1686 tarihli Stockholm tahta baskısına dayandıran Aalto tarafından düzenlenen metinden alınmıştır. Ancak, bu liste söz konusu olduğunda Stockholm ve Leningrad tahta baskısı arasında temel bir fark yoktur; ikincisi, not 7'de bahsedilen kolofondur.

16) Bu makalede, S. Julian tarafından yapılmış olan ve şu anda Bibliothèque Nationale'de (Paris) saklanan nüshanın fotokopisine başvurulmaktadır.

17) Diğer örnekler: Soğ. *šmnw* > Uyg. *šimnu* > Moğ. *simnu* > *simnus* (Bodhi. H. Zwei. Kandj.Mp.) ve Soğ. *nyzβ'ny* > Uyg. *nizvani* > Moğ. *nisvani* > *nivanis* (Prañja. Lalita. Kandj.)

18) Bkz. TT VII s. 9-14 No. 1, 2 ve 3.

19) Rahmeti, *suśak* kelimesini *viśakhā* kelimesine karşılık gelen Uygurca biçim olarak verir (14). Bu kelime, TT VII'de düzenlenen iki metinde (No. 1 ve 2) yer almaktadır. 2 No'lu metin söz konusu olduğunda Rahmeti'nin okuması, SWS'K'yi açıkça gösteren kopyaya karşı incelenebilir. Uygurca *S* harfi hem *s* hem de *š* anlamına gelebileceğinden, Rahmeti ikinci *S* harfini Sanskritçe karşılığı karşısında *š* olarak yazmıştır. Burada Moğolca biçimi *śusak* olarak yazılmıştır, çünkü *Mahāvīyutpattī*'nin el yazmasının başında, *ś*'den aksanlı olarak farklılaşan bir *S* harfi ve ikinci hecede belirsiz bir *S* harfi vardır. Bu nedenle Uygurcaya *śusak* ya da *śuśak* olarak çevirmek benim için uygun görünüyor.

Bu fırsatı *Mahāvīyutpattī*'den dokuz aydının (*nava-graha*) aşağıdaki isimlerini alıntılama için kullanıyorum, No. 3008-3014. *Āditya* 'güneş' ve *soma* 'ay' isimleri Moğolcaya çevrilirken ve *śukra* 'Venüs' Sanskritçeden ödünç alınmasına karşılık geri kalanı Uygurca biçimleri yansıtır gibi görünüyor.

Skt.	TT VII	Mahāvīyut	Çin.
āditya	aditya	naran	日
soma	soma	saran	月
aṅgāraka	aṅgarak	aṅqraq	火星
budha	bud	bud	水星
bṛhaspati	barxasuvadi	briqasbadi	木星
śukra	šükür	śukra	金星
śanaiścara	šaniščar	sanisčar	土星
rāhu	raxu	raqu	羅喉
ketu	kitu	kidu	計都

20) *Lalitavistara*'da *čaj* kelimesi aşağıdaki bağlamda görünür:

basa mön gatayu-jiqui çay-tur sildegen-ü kümün nandi nandibali ner-e-ten ökid edür-tür naiman jayun biraman-nuyud-ta çai bariju...

‘Ayrıca, sıkıntıya göğüs gerdiği sırada, köy sakinleri Nandā ve Nandabalā adlı hizmetçiler, günde sekiz yüz brahmana çay ikram ettiler.’ (Pope 1967: 51, 143)

Bununla birlikte, *çai* ‘çay’, Orta Asya’nın modern dillerinde oldukça yaygın olmasına rağmen, Yuan Hanedanlığı Uygur metinlerinde kanıtlanmamıştır, oysa *çayşi* (<Çin. 茶) benzer bağlamlarda bulunur:

irši-lär iliği burxan başın bursañ quvray-iy çayşi-qa ötünsär män

“Rşsis Kralı Buda’dan başlayarak, manastır topluluğuna yiyecek sunduğumda,” (Shogaito 1982: 62, 63).

Bu nedenle, *Lalitavistara*’daki *çai*’yi "çay" olarak değil, Çince 茶’yı temsil ettiği düşünüldüğü tavsiye edilir.

21) Bu kelime için ayrıca Uygurca aracılığıyla Toharcadan ödünçlenen Moğolca *vaisiravani* (Lalita. Kandi.)’ye bakınız. Krş. Uyg. *vaiširavani* < Skt. *vaiśravaṇa*.

22) *Lalitavistara*’da (52v.) şu cümle bulunur:

kasari arslan metü kürkirejü ireküi

"Mandalar ve aslanlar gibi kükreyerek geliyor." (Pope 1967: 57, 150)

Pope, *kasari* kelimesini Sanskritçe *kāsara* "buffalo"dan getirirse de tıpkıbasım KYS’RY (kisari) yazımını açıkça gösteriyor, bu da onun yorumuyla açıkça çelişiyor. Sanskritçe keşarin’den ödünçlenen Uygurca *kişari* ‘aslan’, *arslan* ‘aslan’ ile bir ikileme oluşturur, örneğin, *kişi körklüg kişari arslan xani* ‘İnsan vücutlu bir (Keşarin) Aslan Kral’ (Shogaito 1982: 52, 53). *Lalitavistara*’nın *kisari arslan* ikilemesini bu ifadeyle tanımlama hakkı olabilir.

23) Uygurcadan belirli kalıplarda ödünç alınan bazı ifadeler, sondaki -a sesi olmadan görünür, örneğin, *toin šamnanč ubasi ubasanč* (bölüm) < Uyg. *toyin šmnanč upasi upasanč*.

24) Mançuların Moğol Budizm’ini miras aldığı iyi bilinir ve Budist Mançu metinleri arasında Moğolca vasıtasıyla ödünçlenen Uygurca biçimler bulunur. Aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

Skt. brāhmana>>Uyg. braman>Moğ. biraman>Man. biraman

Skt. adhiṣṭhita>> Uyg. adiṣtit>Moğ. adistid>Man. adistit

Skt. śāsana>>Uyg. šažin>Moğ. šasin>Man. šajin

Skt. pratyekabuddha>>Uyg. pratikabut>Moğ. bradikabut>Man. bradikabut

Skt. anāgāmin>>Uyg. anagam>Moğ. anagam>Man. anagam

Soğd. xwrmtz’>Uyg. xormuzta>Moğ. qormusda>Man. hormosda

Soğd. ’zrw’>Uyg. āzrua>Moğ. esrua>Man. esrua

Mançu alfabesi, Moğolca ve Uygurcadan daha kesin olarak fonetik değeri temsil edebildiğinden, iki dilde bulunan bazı biçimlerin tam telaffuzları Mançu muadillerinden çıkarılabilir. Örneğin Moğolca *šasin* kelimesinin *s* harfinin [ʒ] ile telaffuz edildiği Mançuca *šajin* kelimesinden anlaşılmaktadır. [ʒ] sesinin *s* harfi ile transkripsiyonu Yuan Hanedanlığı Uygurcasına özgüdür ve Moğolca *šasin* yazımı bu Uygurca alışkanlığına dayandırılmış olabilir.

BİBLİYOGRAFYA (kısaltmalar <sivri parantezler> içinde verilmiştir)

- Aalto, P. (1954), "Prolegomena to an Edition of the Pañcarakṣā", *Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica* XIX: 12, (Helsinki), s. 1-48.
- _____ (1961), *Qutuytu Pañcarakṣā Kemekii Tabun Sakıyan Neretü Yeke Kölgen Sudur*, Asiatische Forschungen, Band 10. (Wiesbaden). <Pañca>.
- Bosson, J. (1969), *A Treasury of Aphoristic Jewels: The Subhāṣitaratnanidhi of Sa Skya Pandita in Tibetan and Mongolian* (Ural ve Altay Serileri, Cilt 92, Indiana Üniversitesi Yayını). <Subhā>.
- Damdinsüren, Ts. (1979), "Two Mongolian Colophons to the Suvarnaprabhāṣottama-sūtra", AOH. XXXILI (1), s. 39-58.
- Heissig, W. (1976), "Zwei mutamasslich mongolische Yüan-Übersetzungen und ihr Nachdruck", 1431'den itibaren, *Zentralasiatische Studien*, 10, s. 7-115. <H.Zwei>.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1976), *Fragmenie tanirischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Berliner Turfantexte VII (Berlin), <BTT7>.
- _____ (1977), *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas 'Tiefer Weg' von Sa-skya Pandita und der Mañjuśīrñāmasamgīti*, Berliner Turfantexte VII (Berlin) <BTT8>.
- Lessing, F. (1960), *Mongolian-English Dictionary* (University of California Press). <Less.>.
- Levi, M.S. (1915), "Catalogue géographique des yaksa dans la Mahāmāyūrī", JA, 1915, s. 19-138.
- Ligeti, L. (1942), *Catalogue du kanjur mongol imprimé*, vol. I. Catalogue (Budapest).
- _____ (1972), *Monumenis en écriture 'phags-pa, pièces de chancellerie en transcription chinoise*, Monumenta Linguae Mongolicae Collecta III (Budapest).
- _____ (1972), *Monuments préclassiques I. XIIIe et XIVe siècles*. Monumenta Linguae Mongolicae Collecta II (Budapest). 'Le Bodistva-a çary-a avatar et son Commentaire, 1312' <Bodhi>. "Hymne de Mahākālī, <Mahākālī>. 'Sur les causes et effets des péchés <Cause>. 'Expiation du religieux pécheur' <Expiation>. 'Exercices d'écriture ouigouromongole' <Ouig-mong>. 'Fragments bouddhiques' <Fragment>. 'Bhagavafī-prajñāpāramitā-hrdaya' <Bhaga>.
- Mahāvvyutpatti, Dictionnaire bouddhique tétraglotte copié sur le Manuscrit N: 25147 de l'Université de St. Pétersbourg* (Paris), MDCCCLVI-MDCCCLVL <Mp>.
- Mironov, N.D., (1928/29), "Kuchean Studies 1," *Rocznik Orientalistyczny* 6, s. 89-169, 274-276.
- Moerloose, E. (1980), "Sanskrit Loan Words in Uighur", TUBA 4, s. 61-78.
- Monier-Williams, M. (1899), *A Sanskrit-English Dictionary* (Oxford University Press).
- Nakamura, H. (1975), *Bukkyō Daijiten* [Great Dictionary of Buddhist Terms], Tokyo.
- Nishida, T. (1957), "Hp'ags-pa large script", "Hp'ags-pa small script" (in Japanese), in: J. Murata (ed.), *Chū-Yung-Kuan*, vol. I, Faculty of Engineering, Kyoto University, Kyoto, S. 148-60, 24369,
- Poppe, N. (1957), *The Mongolian Monuments in Hp'ags-ba Script*, Göttinger Asiatische Forschungen, Band 8 (Wiesbaden), <Hp>.
- _____ (1967) *The Twelve Deeds of Buddha, A Mongolian Version of the Lalitavistara*, Asiatische Forschungen, Band 23 (Wiesbaden). <Lalita>.
- Poucha, P., *Institutions Linguae Tocharicae* (Pars I, Praha).
- Radroff, W. (1928), *Uigurische Sprachdenkmäler, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben* (Leningrad).
- Raghu Vira (1985), *Mongol-Sanskrit Dictionary*, Mongol-pitaka Vol. 1 (New Delhi). <Kandj>.
- Röhrborn, K. ve Sertkaya, O. (1980), "Die alttürkische Inschrift am Tor-Stūpa von Chū-yung-kuan" ZDMG Band 130-Heft 2, s. 304-339.
- Shogaito, M. (1978), "On the Routes of the Loan Words of Indic Origin in the Old Uigur Language" (in Japanese), *Journal of Asian and African Studies* 15, 1978, s. 79-110.
- _____ (1982) *On the Two Buddhist Uigur Texts* (Studies in the Old Uigur Texts and Language I), Kobe City University, Kobe.

- Tekin, S. (1980), *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Asiatische Forschungen, Band 69 (Wiesbaden). <Or. 108.>.
- Tezcan, S. (1974), *Das uigurische Insadi-Sūtra*, Berliner Turfantexte III (Berlin). <BTT3.>.
- Thomas, W. (1964), *Tocharisches Elementarbuch*, Band II (Heidelberg).
- Weller, F. (1928), *Tausend Buddhanamen des Bhadrakalpa* (Leipzig). <Bhadra.>.
- Zieme, P. ve Kara, G. (1978), *Ein uigurisches Totenbuch* (Budapest). <Or. 109.>.
- Zieme, P. (1985), *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berliner Turfantexte XIII (Berlin). <BTT13.>.